

Szépe András

**Politika a szociológia tükrében:
huszonhárom év társadalompolitikai
mérlege**

(Ferge Zsuzsa: Vágányok és vakvágányok
a társadalompolitikában. L'Harmattan Kiadó, 2012, 266 o.)

A tanulmánykötet zömében Ferge Zsuzsa 2000 után készült, már megjelent írásait tartalmazza, de szinte mindegyik újságcikkhez, tanulmányhoz, könyvrészlethez találunk valamilyen kisebb-nagyobb kiegészítést. Emellett a kötetben – egy régebbi 1962-es tanulmány mellett – több, kifejezetten e könyv számára készült írás is helyet kapott. A szövegek kiválasztása, összekapcsolása, önálló struktúrába rendezése komoly szerkesztői munkát takar, aminek köszönhetően a tanulmánykötet egyrészt reagál sok – akár a megjelenés évében lezajló – aktualitásra, másrészt az önmagukban is olvasható szövegek egymást kiegészítik és közösen újabb, összetettebb mondanivaló megragadására képesek.

A szerző, egyúttal szerkesztő sikeresen kerüli el az önisméltés csapdáját, ami különösen fenyegető egy ilyen, korábban már megjelent (vagy elhangzott) szövegeket (is) közlő kötet esetében. Így nem egy absztrakt elméleti keret visszatérő, száraz ismétlésével találkozhatunk, hanem alapvető gondolatok és összefüggések újra és újra megerősített applikációival. A szigorú értelemben vett elmélet mindig csak annyira van jelen, hogy az adott szöveg önmagában is megálljon. A szerző ezt követően újabb és újabb, nagyon is valóságos és húsba vágó kérdéseket vesz górcső alá: az egészségügy privatizációjától az Út a munkába programon át a nemrég bevezetett egykulcsos adó hatásáig. A könyv tehát folyamatosan ütközteti az elméletet, mindig más és más intézményekkel, időszakokkal, intézkedéssorozatokkal – vagyis az empiriával. Ezáltal újabb részekkel egészül ki az egész, miközben maguk a részek is önálló egészet alkotnak. A kötet sajátosságát elmélet és alkalmazásának e dinamikus viszonya adja.

A könyv másik – fentiekkel összefüggő – különlegessége a tudományhoz, a politikához, valamint a kettő kapcsolatához való sajátos viszonya. Az egyes tanulmányokban – hol számok, hol nemzetközileg elismert szerzők higgadt felsorolásával, hol pedig alig leplezett felháborodással – mindvégig azt érezteti velünk a szerző, hogy mindez itt és most történik. Ez persze a főbb témákból (pl. egyenlőtlenség, szegénység stb.) is adódik, ugyanakkor az írások folyamatosan megkísérlik számon kérni a kormányzati intézkedéseken a megfogalmazott elméleteket és értékeket, olykor pedig az ezekből következő elmozdulást, az átalakítások felé, illetve az ilyen elmozdulások facilitását. Természetesen nem egy lángelektű idealista követelőzésre kell itt gondolni, hanem arra, ahogyan – az évtizedek tapasztalatainak mozgósítása tükrében – az igazságosabb

RECENZÍÓ

társadalom képét tükröző elméletek ütköznek a konkrét (kormányzati) intézkedésekkel. Ebben rejlik a kötet és a szövegek igazi ereje: hogy hatni akarnak és fáradhatatlanul újra és újra rámutatnak az igazságtalanságokra, valamint arra, hogy azok meglete nem megkérdőjelezhetetlen szükségszerűség. Ehhez természetesen szükséges egy komoly elméleti megalapozottság, de ugyanígy szükséges a jogszabályoknak, adatbázisoknak, ellátórendszerek működésének beható ismerete is. Ez teszi-teheti a szociológiát a politika és a döntéshozók „lelkiismeretévé”.

A szövegeket egyértelműen társadalompolitikai vonatkozásaik kapcsolják össze. Általánosságban a társadalmi igazságtalanság, igazságosság témakörébe illeszthetők, ahol szinte mindig hangsúlyosan jelenik meg az egyenlőtlenségnek mint az igazságtalanság kézzelfogható mutatójának a kérdése. Ferge Zsuzsa, a makrostruktúrák beható ismerője és mai napig aktív elemzője, itt kimondottan háttérbe szorítja a társadalmi struktúra átfogó kérdéseit. A hangsúly sokkal inkább a növekvő egyenlőtlenségekre, a kiszoruló élethelyzeteire, a kirekesztődés folyamatára, illetve az ezzel kapcsolatos kormányzati intézkedésekre, jogszabályokra kerül.

Erre vonatkozóan meglehetősen egységes képet mutat a rendszerváltást követő időszak. Ferge Zsuzsa, mint írja, a rendszerváltás előtti rendszeren saját elveit és célkitűzéseit kérte számon, mostanra pedig a növekvő egyenlőtlenségekre, vagyis az életesélyekben tapasztalható növekvő különbségekre és az ebben rejlő veszélyekre hívja fel a figyelmet. Többször nemzetközi trendekre hivatkozik, amelyek egyre inkább felismerik a növekvő egyenlőtlenségekben rejlő kockázatokat, ugyanakkor a könyvön – illetve a rendszerváltás óta eltelt időszakon – végigvonul szabadság és egyenlőség, illetve szabadság és biztonság ideológiai szembenállása, vagy szembeállítás. Míg a rendszerváltást megelőző időszak a szabadság(jogok) erőteljes korlátozásával járt és az egyenlőtlenségek kibontakozásának megakadályozására törekedett, addig a kialakuló új rendszer a szabadság felértékelését hozta. Ez azonban sokszor lesöpörte az asztalról az egyenlőtlenségek korlátozása mellett felhozható érveket, ami oda vezetett, hogy mára a szabadság széles társadalmi rétegeknél erősen leértékelődött a biztonsággal szemben. Ez az átalakulás pedig utat nyit a kormányzat előtt, hogy egyszerre veszélyeztesse mindhárom értéket. „A szabadság leértékelése a fokozódó szegénységgel együtt úgy meggyengítette a demokráciát, hogy a hatalom egyszerre képes a szabadság korlátozására, az igazságosság elvének megsértésére, a létbizonytalanság növelésére, az egyenlőtlenségek csökkentésének feladására” (10. o.). Különösen fontosnak tartom ezt a nézőpontot, amely a magyar demokrácia ma – főleg a demokratikus ellenzék körében – egyre inkább hangoztatott veszélyeztetettségét visszavezeti egészen a rendszerváltásig, és összekapcsolja az akkor és azóta zajló azon folyamatokkal, amelyek az egyenlőtlenségek, a szegénység és a létbizonytalanság növekedéséhez vezettek.

A szövegek mindegyike megáll a kormányzati intézkedések, jogszabályok és azok (várható) hatásainak elemzésénél. Nem foglalkoznak a döntések meghozatalának hátterével, a döntések befolyásolásának esetleges lehetőségeivel, vagyis a jogszabályok és kormányzati stratégiák kialakításának intézményi hátterével. Az elmúlt időszak beható társada-

lompolitikai mérlegének megvonásához, különösen pedig a (jövőbeni) változtatás nem lankadó igényének valóra váltásához megkerülhetetlen az intézményi működés feltárása – ahol például az informális nyomásgyakorlás terén szintén súlyos egyenlőtlenségek figyelhetők meg az egyes csoportok között. Ez valószínűleg túlfeszítette volna a kötet kereteit, amelyben olykor így is kemény bírálatok és éles kritikák kapnak helyet, a mindenkori kormányzati tevékenységeket illetően.

Emellett zavaró a nyugati jóléti rendszerek folyamatos jelenléte, referenciapontként. Ferge Zsuzsa többször utal arra, hogy a nyugati jóléti rendszerekben is elmozdulás figyelhető meg a workfare, illetve általában a piac hangsúlyának növelése felé. Ami ugyanakkor kevésbé kap hangsúlyt, az a magyar társadalom nyugatitól eltérő fejlődése, illetve a két rendszer egymásrautaltsága. Ami az elsőt illeti, Ferge Zsuzsa többször felhasználja Robert Castel munkáit, aki különleges elméletalkotói készséggel írja meg a „bérmunka társadalom” kialakulását és a különböző védelmekkel (társadalombiztosítás, fizetett szabadság stb.) kipárnázott bérmunkás státus megszilárdulását, mint a középkori kebelbéli védelmeket felszámoló kapitalista piacgazdaság embertelenségének gátat vető berendezkedést, amely a jóléti állam alapját is megveti. Bármennyire is kidolgozott Castel elmélete, csak megkötésekkel ültethető át Magyarországra vagy Kelet-Közép-Európára, a kötetben pedig mintha ilyesfajta referenciapontként tétéleződne.¹ Nem gondolom ugyanakkor, hogy lemaradásról beszélhetünk, sokkal inkább egymásrautaltságról. Kezdve a második jobbgység kialakulásától egészen addig, hogy a jelenleg Nyugatra távozó fiatal munkaerő alapvetően befizetője a nyugati jóléti rendszereknek, ezáltal jelentős szociálpolitikai terhet tolvá át Nyugatról Keletre. Hasonlóképpen lényegesnek tartom, hogy a nyugati jóléti államok jelentős részben támaszkodtak gyarmataik kizsákmányolására, vagy később a Harmadik Világgal való egyenlőtlen csereviszonyok fenntartására. Természetesen ennek tárgyalása megint csak túlmutat a kötet keretein, ugyanakkor ezen kérdések többek közt a Ferge Zsuzsa által is sokat vitatott rendszerváltás értékelése kapcsán is fontossá válnak.² Hiszen az egyenlőtlenségek kialakulásának egyik fő forrása a rendszer-

¹ A népi írók olvasása során szembesültem azzal, hogy a Castel által megírt történet nincs összhangban a kortárs magyar viszonyokkal.

² Ennek kapcsán Éber Márk Áron doktori (PhD) értekezéséből idézek: „»A tranzitológia ideológiai szerepe világos – az értelmiségiek élvezhetik, ha ugyan már nem élvezik a magasabb életszínvonalat és a fogyasztói bőségben való részvételt, de az egyszerű emberek tömegei, akiknek szintén ezt ígérték, bizonyára nem fogják élvezni a bőség gyümölcseit.« (Lomax, Bill 1998: 313.) »Fentről«, a társadalomszerkezet csúcsáról nem látszik (vagy nem látszik eléggé), mik az átmenet »társadalmi költségei« – vagy, ha látszik is, annak jobbjára más okokat tulajdonítanak. Pedig a problémák nem kizárólag az átmenet részlegességének vagy elégtelenségének, hanem részben éppen a sikerességének tulajdoníthatók: »A nyugati piacokba való integrálódás már eddig is növekvő társadalmi polarizációt és társadalmi egyenlőtlenségeket idézett elő a kelet-európai társadalmakban. Számos nyugati terméket jóval magasabb áron adnak el Kelet-Európában, mint a nyugati piacokon. Ugyanakkor a bérek, melyek úgyszólván csak töredékei voltak a nyugatiaknak, jelentősen csökkennek, a közszolgáltatások költségei pedig rohamosan emelkednek.« (Lomax, Bill 1998: 313.)» (Éber 2013: 215–216 ELTE TáTK, Szociológia Doktori Iskola)

RECENZÍÓ

váltás mikéntje és a tulajdonszerkezet átalakítása,³ amelyet pontosan a Nyugathoz csatlakozás szükségessége és a társadalompolitikailag megkérdőjelezhető intézkedések átmenetiségével próbáltak igazolni.

A könyv öt fejezetre tagolódik. Az első fejezet *Értékekről* címmel átfogó képet ad néhány fontosabb trendről. Először szabadság és biztonság társadalmi megítélésének korábban említett trendjeire világít rá a szerző, ezt követően az egyenlőtlenségek (növekedésének) elemzése kapcsán olvashatunk szövegeket, illetve a lehetséges okok elemzésével külön szöveg foglalkozik. A második fejezet először nemzetközi tapasztalatok felől közelítve elemzi a kirekesztődés fogalmának kialakulását, itthoni alkalmazásának kérdéseit – itt is külön érdekes politika és tudomány folyamatos egymásra hatásának vizsgálata az Európai Unió kontextusában. A fejezet másik tanulmánya a posztmodern megközelítést beépítő, a szegénységet egy állandó jelenségnek tartó, de abba folyamatosan be- és kiáramló csoportokat feltételező elmélettel szál vitába és meggyőzően törekszik annak igazolására, hogy a tartós szegénység igenis fontos problémát jelent. A harmadik fejezet a gyerekszegénység és esélyegyenlőség kérdéseivel foglalkozik. A gyerekek helyzetén érzékeltethető leginkább a könyv központi gondolatának az egyenlőtlenségek növekedésének tarthatatlansága, hiszen esetükben nyilvánvalóan nem vethető fel az egyéni felelősség kérdése, ami sokszor az egyenlőtlenségek igazolására szolgál. Itt olvashatók a könyv egészére vonatkozóan fontos következtetések: „A problémák tehát régi keletűek. Am 1989 után ezek a rossz folyamatok felgyorsultak [...] A tragédiát a magyar politikai vezető réteg vakságában vagy önzésében látom, amely a kapitalizmusra való áttérés hevületében képtelen volt számot vetni az áttérés várható hatásaival a politikától távolabbi széles rétegekre.” (142. o.)⁴

A negyedik fejezet gerincét az elmúlt 23 év kormányzati tevékenységének társadalompolitika értékelése adja, különös tekintettel arra, hogy mely társadalmi csoportoknak nyújtottak (vagy szándékoztak nyújtani) segítséget és ezzel összefüggésben milyen hatással voltak/lehetnek az egyenlőtlenségek alakulására. A mérleg nem ad okot a megnyugvásra, a legutolsó ciklus pedig különösen erőteljes visszalépést jelent. A fejezetben szereplő további tanulmányok egy-egy intézkedéscsomagot, átalakítást elemeznek, illetve bírálják. A kötet záró, ötödik fejezete három rövid cikkben járja körül az értelmiségi szerep lehetséges buktatóit, célkitűzé-

³ „A rendszerváltás a tulajdonváltás szempontjából struktúraváltó forradalom volt. Az, hogy rosszul történt, ma már mindannyian tudjuk. Túl gyorsan, túl sok munkahelyvesztéssel járt, a spontán privatizálás túl keveseknek túl sokat hozott.” (142. o.) Ezzel összefüggésben: „Ahelyett, hogy az államszocializmusban rendkívüli mértékben összpontosított köztulajdon feletti ellenőrzést optimálisan megszervezték, valamint az ahhoz való hozzáférést demokratizálták volna, az örökséget az éppen pozícióban lévő menedzsmentre bízta, akik azt végső soron felszámolva túlnyomó többségében külföldi magánbefektetőknek adták el – kedvezményes áron.” (Böröcz József 2001: 1164; *Change Rules. American Journal of Sociology*, 106 (4): 1152–1168.)

⁴ Illetve: „A különböző korlátok leomlásának hatására törvényszerűen nőniük kellett az egyenlőtlenségeknek. A kérdés csak az volt, hogy az állam képes és hajlandó-e annyi védelmet beépíteni a rendszerbe, hogy ne váljon végzetesen szétesővé a társadalom. Ma – szomorú megállapítás ez – úgy tűnik, hogy a védelmi stratégiák túl gyengék voltak, vagy teljesen hiányoztak.” (143. o.)

seit; erről azonban maga a tanulmánykötet többi része is nagyon sokat elmond, ahogy példaértékű kitartással a szövegek újra és újra rohamot indítanak a közöny és a tehetetlenség ellen a társadalmi igazságosság nevében.⁵

A szerkesztés/lektorálás kritikájaként annyit érdemes elmondani, hogy néhány helyen nem egyértelmű, hogy hivatkozás esetén a szöveg eredeti megjelenési helyét, vagy a mostani kötetet vegye-e alapul az olvasó, illetve hogy sok internetes hivatkozás esetén szükséges lett volna a linkek leegyszerűsítése, vagy a forrás részletesebb közlése. A könyv mindemellett olvasmányos, köszönhetően a szövegek egymáshoz kapcsolódásának, illetve annak, hogy több újságcikk és beszéd is helyet kap a kötetben. Ez semmit nem vesz el a mondanivaló erejéből és „súlyosságából”, sőt, ezek kombinációja kifejezetten elkedvetlenítheti az olvasót. Hiszen a szövegek meggyőzőek és mégis mintha nem érnének célt. Mintha a hatalmon lévők és döntéshozók cinizmusa egyszerűen figyelmen kívül hagyná ezeket a rendkívül fontos szempontokat. Mindazonáltal azt gondolom, hogy sokkal több ilyen műre lenne szükség, amely tényleges párbeszédben áll a valósággal, ugyanakkor elméletileg megalapozott; vagyis amely használja a tudományt, hogy egy jobb társadalomért tegyen. Ferge Zsuzsa tapasztalatainak sora és életműve nyilvánvalóan különleges ebből a szempontból, de, ahogyan ő is több helyen megjegyzi, sokat lehet tanulni problémafelvetéseiből és megoldási javaslataiból, kísérleteiből. Mi pedig hálásak lehetünk, hogy kézbe vehetjük ezt a tanulmánykötetet.

⁵ Külön figyelmet érdemel az utolsó cikk, amely a szakma (statisztika, szociológia) számára állít példaképet.